

УДК 681.3

ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКЦІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ВИДАННЯ

© А. П. Харлан, НТУУ «КПІ», Київ, Україна

Рассмотрена специфика энциклопедических изданий, особенности редакционного прорабатывания авторских статей, принципы подачи материала в соответствии с характером издания.

The specificity of encyclopedic publications, the features of editorial handling of copyright papers, the principles of the material input according to the nature of the edition were considered.

Центральне місце в системі довідкових видань посідають енциклопедії. Ці найавторитетніші довідники вимагають ґрунтовного редакторського опрацювання та ретельної наукової роботи у процесі підготовки. Адже українська енциклопедична література є вагомим чинником державності, що систематизує, узагальнює й поширює відомості про непересічні здобутки нашої національної культури, продовжує та творчо розвиває кращі традиції українського друкарства, пропонує всьому світові видатні досягнення України в політиці, культурі, інших сферах, пропагує національну єдність та згуртованість.

Енциклопедії, крім того, широко використовують редактори різних видавництв, редакцій для перевірки точності наведеного авторами фактичного матеріалу (дат, власних назв, статистичних відомостей тощо).

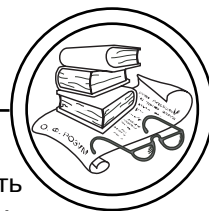
Створені в результаті копіткої науково-методичної та редакційно-видавничої роботи, енциклопедичні видання, як правило,

служуть упродовж тривалого часу, а тому повинні відповідати суворим вимогам щодо культури видання, забезпечувати читачам зручність користування під час отримання необхідної інформації.

Енциклопедія (від грец. *enkyklios paideia* — навчання всьому колу знань) є концентрованим відображенням знань і досвіду, накопичених людством за час свого існування.

Енциклопедії розрізняються залежно від цільового призначення, читацької адреси, характеру інформації, структури видання, художньо-технічного оформлення і поліграфічного виконання [1].

Цільове призначення енциклопедичного видання означає його орієнтованість на визначені потреби. Більшість енциклопедій орієнтована рівною мірою і на фахівців, і на широкі кола читачів, тому вони поєднують у собі ознаки наукового і науково-популярного видання. І чим вужче коло читачів енциклопедії, тим точніше вона відповідає своєму цільовому призначенню.

Енциклопедії розрізняють і за своїм читацьким призначенням. Читачів енциклопедії можна диференціювати за віковою, статевою, національною, професійною ознаками, а також за інтересами і захопленнями.

За характером інформації енциклопедії поділяються на універсальні, галузеві, спеціалізовані, регіональні.

Універсальна енциклопедія містить відомості зі всіх галузей знань і практичної діяльності.

Галузеві енциклопедії присвячені окремим областям знання і практики. За широтою охопленого матеріалу вони можуть бути галузевими (відображають галузь у цілому), підгалузевими (присвяченими одній з великих складових частин галузі) і міжгалузевими (містять у собі знання, необхідні фахівцям декількох галузей).

Спеціалізовані енциклопедії порівняно з галузевими характеризуються більш вузьким профілем представлених у них знань. У масиві цих енциклопедій виділяються тематичні (що розкривають одну локальну тему) і персональні (які подають інформацію про життя і творчість видатного діяча науки, культури, мистецтва).

Регіональні енциклопедії містять дані про яку-небудь частину світу, країни, її адміністративний чи географічний район.

Залежно від розміщення матеріалу енциклопедії можуть бути алфавітними і систематичними. Для універсальних енциклопедій традиційним є алфавітний порядок. Видаються також енциклопедії з розміщенням матеріалу відповідно до системи тієї

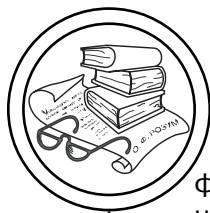
чи іншої галузі знання. Досить поширені енциклопедичні видання змішаного — систематично-алфавітного типу: великі оглядові розділи, скомпоновані у прийнятій системі, сполучаються в цих енциклопедіях зі словниковою частиною, де статті розміщені за абеткою.

За обсягом енциклопедії поділяються на багатотомні й однотомні, за форматом — на настільні, портативні, кишенькові. Залежно від повноти представленої інформації енциклопедії називають великими (повні) і малими (короткі). Алфавітні енциклопедії, що складаються з одного чи двох томів, звичайно, називають енциклопедичними словниками.

З погляду художнього оформлення і поліграфічного виконання виділяють енциклопедії з чорно-білими і кольоровими ілюстраціями; з додатком фонофотодокументів (слайдів, магнітних стрічок, грамплатівок та ін.). Крім того, існують «безупинні» енциклопедичні видання з різними замковими з'єднаннями, що передбачають періодичну заміну застарілого матеріалу новим.

Робота над енциклопедичними статтями має свою специфіку, яка від редактора, перш за все, вимагає широкої ерудованості, вміння стисло передати важливу інформацію.

Опрацювання енциклопедичної статті неможливе без попереднього планування видання. До нього відносяться визначення читацької адреси, тематики, структури видання, складання словників, схем типових статей, системи посилання та біогра-

фічного апарату. Залежно від цих даних буде оцінюватися структура і зміст статей.

Перше, на що необхідно звернути увагу редакторові, — відповідність матеріалу читацькій категорії. Остання визначає тематику видання, порядок добору зведень, ступінь розгортання інформації (розмір статей), форму і методи викладу матеріалу. Особливо важлива ця умова для дитячих енциклопедій, оскільки невідповідність визначеній віковій групі може відштовхнути юного читача і зробити видання просто непотрібним.

Вибір структури видання виробляється, виходячи з його цільового призначення (для широкого кола читачів чи для певної читацької групи). У вітчизняній практиці видання дитячих енциклопедій дотримуються переважно алфавітного розміщення матеріалу, але трапляється і систематичне. У дитячих перекладних енциклопедіях часто можна побачити систематичне й алфавітно-систематичне розміщення статей, що сприяє послідовному, суцільному читанню. В енциклопедіях присвячених історії, цілком можливий хронологічний порядок.

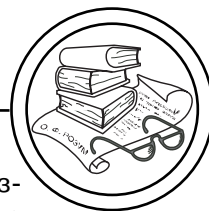
Основним етапом попереднього планування енциклопедії є складання словника. Словником називають повний алфавітний чи систематичний перелік назв статей із указівкою їхнього обсягу в друкованих знаках, наявності бібліографії, карт та ілюстрацій. Редактор повинен оцінити принцип добору термінів, повноту словника, відповідність складових його слів потребам адресата, відсоткове співвідно-

шення змісту словника за тематикою (тобто, якщо перед нами універсальна енциклопедія, кількість статей з історії в ній не може становити 80 %; статті із різних галузей знань повинні бути подані в процентному відношенні приблизно однаково).

Для енциклопедії, як і для будь-якого іншого довідкового видання, дуже важлива зручність пошуку, що залежить від способу розміщення фактичного матеріалу (у цьому плані виграє алфавітний порядок розміщення). Зручність пошуку також досягається композиційним і графічним оформленням членування тексту на структурні складові: додавання цілісності кожній статті, ілюстрації, додатковим і довідково-допоміжним текстам — і в той же час їхне розмежування за рахунок виразного оформлення «стиків» між ними. Це створює візуальний комфорт, необхідний у будь-якому довідковому виданні. Подібна опрацьованість структури енциклопедичного видання не тільки сприяє прискоренню пошуку і сприйняттю необхідної статті, але й дає можливість швидко оцінити її обсяг перед читанням, що читач робить осмислено чи інтуїтивно.

Зручності пошуку сприяє також система внутрішньотекстових посилань і посилочних статей, пристаттеві біографічні списки.

Формою подачі матеріалу в будь-якій енциклопедії служить стаття, яка має свою специфічну структуру і стиль викладу. Основним завданням статті є розкриття змісту того чи іншого питання і висвітлення його найважливіших аспектів. Головними

вимогами до енциклопедичної статті є: повнота представленої інформації, відповідність читацькому і цільовому призначенню видання, науковість і разом з тим доступність широкому колу читачів за будь-якої складності теми. Стиль викладу енциклопедичної статті, звичайно, характеризується стислістю, лаконічністю викладу сутності того чи іншого чи предмета, явища. При цьому стаття не повинна повторювати зміст суміжних за тематикою статей.

Редактор, отримавши авторський рукопис, повинен, в першу чергу, упевнитись, чи відповідає авторський рукопис умовам замовлення.

Однією з головних вимог до енциклопедичної статті є стислість і чіткість викладу. Не зайвим буде порівняти її з однойменними статтями інших енциклопедій, особливо тих, які вийшли у тому ж видавництві.

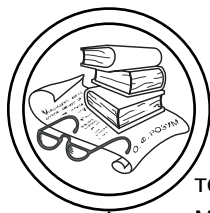
Потрібно врахувати чи відповідає тип (а отже, і обсяг) статті виду енциклопедії. Статті в енциклопедіях бувають таких типів: статті-огляди, статті-довідки, статті-тлумачення (останні містять тільки дефініцію і — у разі запозичення слова з іншої мови — етимологію). Перші два типи статей є основними. Особливу увагу редактор повинен приділити внутрішній структурі статей енциклопедії: при аналогічній побудові рівнозначні статті повинні мати приблизно рівний обсяг і нести однакове інформаційне навантаження. Іноді в тексті однієї статті доводиться пояснювати відразу кілька визначень, що не значаться в її

назві, але необхідних для розкриття сутності описуваного явища чи предмета.

Наступний процес — оцінка поданого в статті фактичного матеріалу, його інформаційної ємності. Статті в енциклопедії повинні бути справді науковими й актуальними, тобто відповідати сучасному рівню вітчизняної і світової науки, відбивати глибокі зміни, що відбуваються у світі. Підвищена щільність інформації, необхідна кількість фактичного, у тому числі і статистичного матеріалу — важливі якісні критерії енциклопедичної статті. Стаття не повинна включати фактичні дані, що носять випадковий, приватний чи кон'юнктурний характер. Не можна перевантажувати енциклопедичну статтю фактами заради фактів, а також матеріалами, які швидко втрачають свою актуальність.

Фактичний матеріал для статей дитячої енциклопедії повинен відбиратися за принципом популяризації, тобто відповідати комплексу понять і явищ, що оточують визначену вікову групу на певному життєвому етапі. Увага під час добору матеріалу повинна концентруватися на вузлових моментах сучасності, що дозволяють створити цілісну картину загального зв'язку і взаємозв'язку явищ у матеріальному світі. При цьому авторитетність вміщених в статті фактичних даних, природно, не повинна викликати ні найменшого сумніву.

Редактор повинен звернути увагу на якість визначень терміна в статті — навіть якщо цей термін не входить до складу заголовних слів статті, але є в

тексті. З іншого боку, не всі терміни, навіть у складі назви статті, мають потребу в розшифровці.

Розкриттю змісту терміна сприяють і етимологічні довідки. В енциклопедичній практиці їх вважають обов'язковими для всіх слів іноземного походження, що входять у назву статті. Це правило не поширюється на назви хімічних сполук, медичних препаратів і біологічної систематики.

Виділення й опис основи проблеми — пряме завдання автора, що пише енциклопедичну статтю. Однак фахівцю далеко не завжди вдається самому справитися з нею. Нерідко він опускає очевидні (на його думку) відомості, іноді, навпаки, перевантажує виклад деталями. Виявити й усунути ці недоліки — обов'язок редактора.

Оскільки енциклопедія є концентрованим виданням усіх знань, накопичених людством за час свого існування, фактичні помилки в тексті енциклопедичних статей зовсім неприпустимі. Редактор повинен чітко виявляти й усувати подібні помилки автора, а значить — добре розбиратися у фактичному матеріалі, що редагується [2].

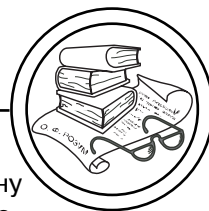
На жаль, навіть у класичних енциклопедіях трапляються часом поверхневі визначення, перераховуються випадкові, нехарактерні ознаки описуваного предмета чи явища, трапляються прикрі фактичні неточності й логічні помилки. Такі визначення, замість того щоб пояснити читачу суть незнайомого чи малознайомого явища чи поняття, вводять його в оману, перетво-

рюючи енциклопедію в цілому й енциклопедичні статті зокрема в джерело помилкової інформації. І навпаки, точне розкриття значення описуваного поняття сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу. Енциклопедична стаття в цьому випадку стає важливим інструментом наукового пізнання.

Виходячи з представленого в енциклопедичній статті фактичного матеріалу, оцінюється її інформаційна ємність, повнота. Якщо вона визначається редактором як недостатня, рукопис повертається автору на доопрацювання [3].

Вище йшлося про підготовку окремої енциклопедичної статті. Але найчастіше в енциклопедіях статті складають цілі цикли і розглядати їх доводиться в комплексі. Цикли статей виділяються на міжгалузевому і внутрішньогалузевому рівні. Для універсальної енциклопедії це дуже важливо, оскільки в ній часто сполучаються великі оглядові статті з численними матеріалами, що доповнюють основну статтю й створюють разом з нею «дерево знань». Завдання редактора в цій ситуації — зняти «непогодженості» між статтями циклу, у разі потреби — перерозподілити, скоротити текст, забрати повторення, уніфікувати формулювання, якщо потрібно — запропонувати нові рубрики. Практика показує доцільність спеціального редагування циклів статей, виокремлення цієї роботи в самостійний процес, що передуює редагуванню комплектованого тому.

Наступний етап роботи літературного редактора над енцикло-

лопедичної статтею — редагування мови і стилю. Мова і стиль статті забезпечують засвоєння її змісту, тому аналіз цих компонентів є одним з найважливіших етапів роботи.

Як уже згадувалося, мова енциклопедичної статті повинна характеризуватися лише науковістю й у той же час доступністю викладу; вона повинна викликати відповідні асоціації, звертаючи не тільки на логічний, але й на емоційний аспект сприйняття, створюючи особливу систему уявлень і образів.

З особливою обережністю редактор повинен підходити до визначень соціально забарвленої лексики. Варто дуже акуратно підходити до підбору слів до енциклопедичної статті, присвяченій якому-небудь політичному чи соціальному явищу. Щоб адекватно оцінювати зміст і мовні засоби, вживані у подібній статті, редактор повинен сам добре розбиратися в сучасних соціальних і політичних процесах, розуміти глибину зв'язку соціального життя і «мовної дійсності» [4].

Енциклопедична стаття за рахунок умілого використання мовних засобів може стати більш ефективною, зрозумілою. Щоб зробити текст статті не лише зрозумілим, але і цікавим, необхідно поєднати науково-пізнавальне й образне.

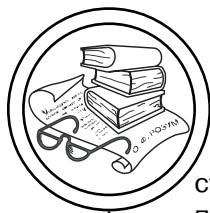
Важлива частина роботи редактора над статтею енциклопедії — добір ілюстративного матеріалу, що допомагає краще розкрити суть тексту. Вони несуть рівне емоційне, а найчастіше і значеннєве навантаження. У деяких енциклопедіях

текст навіть відіграє другорядну роль, логічно доповнюючи ілюстративний матеріал, що є основним носієм змісту, звичайно, це властиво енциклопедіям для дошкільнят, оскільки ефективність сприйняття тексту без ілюстрацій у цієї читацької категорії знижується майже вдвічі. Не говорячи вже про те, що ілюстрації створюють відповідне ставлення до ще не прочитаного тексту, скеровують на потрібний лад, пояснюють, доповнюють, розкривають глибину тексту.

Такі якості зображень, як: 1) цілісність і ємність, конкретність та індивідуальність візуальних образів; 2) здатність передавати точні і розмиті характеристики предметів і явищ; 3) можливість одночасного сприйняття на зображенні різночасних і поширених явищ, роблять зображення незамінними у статтях енциклопедичних видань для дітей. Адже конструкцію зі складних описів, що не дають у результаті повного і конкретного уявлення про предмет чи явище, можна з легкістю зобразити на одному малюнку.

Редактор також повинен розглянути й оцінити вірогідність зображуваних предметів, міру їхньої схожості з реальними; ступінь повноти відображення змісту статті в ілюстративному матеріалі до неї; естетичну цінність ілюстрацій.

Під час роботи над статтями в енциклопедичному виданні редакторові варто звернути увагу на елементи довідкового апарату, що мають безпосереднє відношення до самих статей. Це, в першу чергу, посилання на бібліографію, що супроводжує

статтю. Посилання в енциклопедіях допомагають у пошуках потрібної статті та як найповніше і з найменшою витратою часу ознайомитися з питанням, яке його цікавить. Система посилання дасть можливість уникнути зайвого повторення одного й того ж матеріалу в різних статтях. В енциклопедичних виданнях розрізняють дві групи посилочних пояснень: 1) статті-посилання; 2) середтекстові посилання. Статті-посилання бувають двох видів: посилання без будь-яких пояснень і так звані розгорнуті посилання, де є коротке визначення чи пояснення терміна, а потім посилання на іншу статтю енциклопедії [5].

Робота над посиланнями повинна відрізнятися уважністю, особливо при виправленні статей, коли подається чи знімається посилання на той чи інший термін, а у відповідній статті цього терміна не виявляється (чи, що ще гірше, коли немає статті, на яку є посилання). Щоб не допустити такої помилки, необхідно вести картотеку зворотних посилань, що фіксують усі взаємозв'язки між термінами.

Істотну роль в енциклопедичних виданнях відіграють при статтеві списки літератури. У такий список традиційно включаються спеціальні монографії, навчальні курси, оглядові видання (за відсутності відповідної літератури українською мовою можна зробити бібліографічне посилання на зарубіжну літературу). В енциклопедіях бібліографія повинна: 1) рекомендувати кращі видання з певного питання; 2) рекомендувати найбільш доступні в країні видання;

3) підтвердити первинність зведень, що наводяться в енциклопедичній статті.

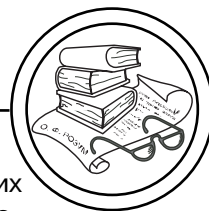
Слід зазначити, що крім бібліографічних списків, в енциклопедичних виданнях необхідні допоміжні алфавітні предметно-іменні покажчики, що дозволяють не тільки заощаджувати час читача під час пошуку тієї чи іншої статті, але й часто наштовхують його на нові, раніше не відомі дані. Крім того, подібний «путівник» по книзі підвищує культуру читання і розуміння тексту, змушуючи читача точніше осмислити зміст статті, що особливо важливо в умовах дефіциту часу [6].

Значну складність роботи відчуває редактор, працюючи над статтями перекладного енциклопедичного видання.

Оскільки сюди входить не тільки точний виклад змісту думок, поданих мовою оригіналу, але і відтворення засобами мови перекладу всіх особливостей стилю і форми повідомлення. Тут часто виникають проблеми, так як у більшості випадків іноземна мова і мова, на яку перекладають, виявляються дуже різними за внутрішньою структурою. Ці розбіжності потребують застосування перекладацьких перетворень [1].

Усі види перетворень, чи трансформацій, здійснюваних у процесі перекладу, можна звести до чотирьох основних типів:

1. Перестановки — це заміна розміщення мовних елементів у тексті перекладу порівняно з текстом оригіналу. Елементами, що можуть піддаватись перестановці, є слова, словосполу-

чення, частини складної пропозиції і самостійні пропозиції тексту.

2. Заміни — найбільш поширений і різноманітний вид перекладацької трансформації. У процесі перекладу заміні можуть піддаватися як граматичні одиниці, так і лексичні. До граматичних відносяться такі типи змін:

- а) заміна форм слова;
- б) заміна частин мови;
- в) заміна членів пропозиції (перебудова синтаксичної структури пропозиції);
- г) синтаксичні заміни в складній пропозиції:
 - заміна простої пропозиції складною,
 - заміна складної пропозиції простою,
 - заміна додаткової пропозиції головною,
 - заміна головної пропозиції додатковою,
 - заміна сполучникового типу зв'язку безсполучниковим,
 - заміна безсполучникового типу зв'язку сполучниковим.

3. Додавання — цей процес перекладацької трансформації заснований на поновленні під час перекладу опущених в іноземній мові «доречних слів».

4. Опущення — процес, прямо протилежний додаванню. Під час перекладу опущенню найчастіше піддаються слова, що є семантично надлишковими, тобто значення, які вони виражають, можуть бути усунуті з тексту, і це не позначиться на змісті.

Усі названі вище види опрацювань повинні враховуватися редактором під час роботи зі статтею перекладного енцикло-

педичного видання. Кожне з них повинно бути строго мотивовано, оскільки робота перекладача з енциклопедією містить характерну рису, що має першорядне значення: переклад повинен бути максимально точним, адекватним, ідентичним, без перекручувань передавати поданий у зарубіжній енциклопедії фактичний матеріал. Так, якщо для художнього перекладу можливі типові відхилення від максимальної точності з метою забезпечення більшої художності тексту перекладу, то для перекладу фактичних даних це неприпустимо. З іншого боку, можливе застосування деяких видів перекладацьких переробок (не спотворюючи фактичний матеріал) з метою кращого розуміння засвоєння тексту статті. Редактор повинен перевіряти фактичний матеріал перекладних статей не тільки на вірогідність, але й на відповідність нормам вимови перекладу окремих власних імен [1].

Оцінка адекватності перекладу кожної конкретної енциклопедичної статті, по можливості, повинна здійснюватися редактором шляхом порівняння тексту перекладу до тексту оригіналу, а точніше кажучи, через оцінку семантичної і стилістичної еквівалентності мовних одиниць, що становлять текст перекладу і текст оригіналу.

Розглянувши специфіку підготовки енциклопедичних видань, можна зазначити, що в системі довідкових видань енциклопедія потребує найґрунтовнішого, найскрупульознішого опрацювання.

Створення енциклопедичного видання високого наукового рівня потребує не тільки широкого кола визначних авторів-учених, а й редакційного колективу високої кваліфікації, який має багаторічний досвід роботи зі створення подібних видань.

1. А. В. Федоров. Основы общей теории перевода / А. В. Федоров. — М., 1968. — С. 5. 2. В. Г. Степанов. Теоретические основы редактирования переводной литературы / В. Г. Степанов. — М. : Мир книги, 1997. — С. 35—36. 3. Е. В. Барыкин. Некоторые проблемы редактирования словарных зданий / Е. В. Барыкин // Книга. Исследования и материалы. — Т. 11. — С. 117—127. 4. Книговедение: Энциклопедический словарь. — М. : Сов. энциклопедия, 1982. — С. 609. 5. Н. М. Сикорский. Редактирования отдельных видов литературы / Н. М. Сикорский. — М. : Книга, 1987. — С. 240—241. 6. Справочные издания: Специфические особенности и требования / Под общ. ред. Э. В. Гольцевой. — С. 13—14.

Рецензент — О. В. Тришук,
д.н. із соц. комунікацій,
доцент, НТУУ «КПІ»

Надійшла до редакції 25.11.10